

Stojkovski Boris magiszter*

Egy doroszlói Szentkút falképének bizánci vonatkozásai

E tanulmány nagyon szoros kapcsolatban áll a már említett dr. Pál Tiborral. Ezen a nyáron részt vetünk a Szent György Lovagrend által megrendezésre került Nyári Egyetemen. A konferencia utolsó napján Pál Tiborral és a rendezvény többi vendégével együtt kiránduláson vettünk részt, bejártuk szinte az egész Délvidéket. Számos emlék és együtt átélt szép pillanat miatt is tisztelt tanáromnak, kedves kollégámnak és jó barátomnak, dr. Pál Tibornak ajánlom ezt a munkát, aki sajnos túl hamar kellett, hogy távozzon az élők sorából.

A számos érdekes helység között meglátogattunk Doroszlót is és az ennek a falunak a határában lévő híres keresztény zarándokhelyet — Szentkutat. Meg kell említenem Verebélyi Árpád urat, Szentkúton szolgálatot teljesítő pap, akinek őszintén szeretném megköszönni a tanulmányhoz nyújtott segítségét. Megmutatta nekünk a kegyhelyet, elmesélte annak rövid történetét, miközben megmutatta a látnivalókat. Ezek közül az egyik legérdekesebb egy falkép volt, amely a *Szent Kereszt fölmagasztalását* ábrázolja. E festmény a most következő munka központi témája lesz. Előzményként tekintünk át a doroszlói Szentkút zarándokhely rövid történetét.

Szentkút régi neve Bajkút volt, a középkori forrásokban is ezen a néven találhatjuk meg. Múltjáról igen keveset tudunk, csupán annyit, hogy 1173-1183 között III. Béla neje, Margit itt alapított monostort a premontrei szerzetesek számára. Nagy Lajos király uralkodása alatt, 1382-ben Bajkutat (más birtokokkal együtt) a budai klarissza apácáknak ajándékozták. Miután a települést birtokba vették az apácák, az ő tulaj-

* Stojkovski Boris magiszter, egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Tanszék, Újvidék

A tanulmány a Szerbiai Oktatási és Tudományi Minisztériumnak 177002 sz. *Војвођански простор у контексту европске историје (Vajdasági területe Európai történet kontextusában)* c. projekt és a Vajdasági Tartományi Tudományos és Technológiai fejlődés Titkárságnak *Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски процеси и догађаји (Középkori települések Vajdaságban. Történelmi folyamatok és események)* c. projekt (határozat sz. 114-451-2216/2011) keretében jelenik meg.

donukat képezte hosszabb időn át — bizonyára a török pusztításokig. A falu a török időkben, a Mohácsi vész (1526) után elpusztult, de a kútja megmaradt. A középkor folyamán, a török pusztítások miatt ezen a területen (is) igen megfogyatkozott a lakosság, bár akadnak feljegyzések az oszmán időkre vonatkozóan a kegyhely létezésével kapcsolatban. A török uralom megszűnésével a kegyhely ismét a hívek legnagyobb áhítatának tárgya lett, s akkor már nem Bajkútnak, hanem Szentkútnak nevezték. Ma is igen sokan így nevezik. Körmeny István, doroszlói plébános így írja le Szentkút történetét: *„Kalocsa érseki főegyházmegyében, Bács-Bodrogh vármegyéhez s a magyar királyi kincstárhoz tartozó Doroszlón, a község határában, a község és a Mosztonga vize mellett, emlékezetet meghaladó idő óta létezik egy kutacska, melyet Bajkútnak neveznek.“* Továbbá ezt írta a helynévről: *„Úgy Bajkút, mint Doroszló a török terjeszkedésének ideje alatt (1526-1604) teljesen elpusztult, csak a csodás erejű kútja maradt meg, amely a török uralom alatt is Mária tisztelőinek búcsújáró helye volt. A török uralom után fokozottabb tisztelettel veszik körül a környékbeli hívek Bajkutat, melyet Szentkútnak hívnak.“* A korai újkorban Bájkot még mindig az óbudai apácák birtokolják (legalábbis névlegesen). A korabeli 1610. évi feljegyzések szerint: *„Neve (Bájkot) még ma is fennáll Doroszló falu határában, a Mosztonga vize mellett levő Bajkút nevű kutacskában, amelyhez a hívő lelkek, kivált vakok, bénák... mint kegyhelyhez zarándokolnak s mindennemű testi bajjuktól gyógyulást remélnék.“* A hívek tanúsága szerint számos csoda történt az említett kegyhelyen. A doroszlói papok több mint 80 állítólagos gyógyulást jegyeztek fel, az utolsó feltételezett csoda 1988-ban történt.¹

¹ Raj Rozália és Nagy István által *Bajkút - Szentkút története* c. cikkben, Szentkút története bővebben a következő honlapon található: <http://www.bucsujaras.hu/doroszlo/tortenet.htm>. Emellett a hivatalos honlapon a kegyhely múltjáról is olvashatunk: http://szentkut.eu/html/a_szentkut_tortenete.html. Mostanáig még nem jelent meg egy tudományos igényű történeti feldolgozás sem, csupán néhány írásos emlék maradt a doroszlói Szentkútról. Az első a 19. században, pontosabban 1885-ben, Horváth Imre, falubéli plébános, egy szentkúti napló alapján rövid történetet írt Szentkútról, különös figyelmet szentelve az állítólagos csodáknak. Kleiner Lajos kutatása és részletes lektorálása után, a lerövidített kézirat 1887-ben jelent meg, Malatin Antal kalocsai nyomdájában, a szerző nevének feltüntetése nélkül. A füzetecske szövegét, néhány sor betoldásával, változatlanul kiadta egy későbbi plébános, 1922. évi imprimálással, szintén a szerző nevének feltüntetése nélkül. A betoldott szövegben az 1909-es építkezéseket magának tulajdonítja a plébános, következésként levonhatjuk, hogy Knézy Péter doroszlói papról lehet szó. Az említett plébános idején újraépítették a kegyhelyet, és ő maga is sokat segített a munkálatok során. 1974-ben Fritz Ferenc plébános szintén

A templom és a kápolna építésére vonatkozóan a legfontosabb adatok a következők: török idők utáni első kápolnát 1796-ban építették (de leégett). A második szentkúti kápolnát, amely szintén fából készült, 1808–1809 körül építették a kút, illetve a kút fölött álló első kis kápolna közelében, északkeleti irányban. A harmadik kápolnát, amely már kis templomnak is nevezhető, 1823 és 1825 között téglából építették, fa mennyezettel és fatoronnyal. Viszonylag távol állt Szentkúttól. A mai szentkúti templom elődjének, illetve egy részletének tekinthető. A negyedik szentkúti kápolna, amely azonos a mai szentkúti kis templommal, a harmadik kápolna átépítése, megnagyobbítása révén keletkezett, 1874–1875-ben. A templom építése során a plébános végig kitartott az érsek-ség által ellenzett kéttornyú templomváltozat megépítése mellett. Hangoztatta, hogy a hívek igénylik a két tornyot, mivel a legtöbb kegytemplom kéttornyú, ezért a doroszlói Szentkút templom sem adhatja alább. 1909-ben újabb fontos építkezések történtek Szentkút környékén. Ekkor készült el a csodatevő forrás máig létező díszes kútszerkezete és mosakodómedencéje. 1967-ben Fritz Ferenc plébános idején a doroszlói szentkúti templomot egyházmegyei adakozásból kívül-belül felújították. 1974-ben szabadtéri miséző oltár és keresztút épült a templom mögött.²

A többször említett festmény, ill. falkép a doroszlói Szentkút templomban áll, és amint már mondtuk, a Szent Kereszt felmagasztalását ábrázolja.

A Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepe két történelmi eseményre vonatkozik, ezekről az eseményekről mindkét egyházban megemlékezünk. Egyrészt Krisztus keresztjének megtalálására vonatkozik, másrészt pedig a visszaszerzésére (erről később lesz szó). A Szent Keresztet (azaz e relikvia egy darabját) Nagy (ill. ortodox híveinek Szent) Konstantin császár édesanyja, Szent Ilona császárné találta meg, Jeruzsálemben. A róla szóló legenda szerint, a Golgota hegyén talált maradványokat egy beteg emberhez érintették, és amikor Krisztus keresztjének egy darabja hozzáért, meggyógyult.³ A másik történelmi eseményt ábrá-

kiadott egy füzetecskét, amely imákat és énekeket tartalmazott. A végén a szerkesztő az első két füzet alapján, vázlatosan, 6 kis oldalon összefoglalta a doroszlói kegyhely történetét.

² Iványi István, *Bács-Bodrog Vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I-V.* (két kötetben) (helytörténeti könyv) I., Szabadka, 1906, 75. Újabb építésekről ld. Raj R., Nagy I., i. m.; http://szentkut.eu/html/a_szentkut_tortenete.html.

³ Rengeteg irodalom van erről az ünnepről, ahogy minden nagy keresztény eseményről. Most csak néhányat említenék a magyar nyelvű alapművek közül, mint például: *Kato-*

zolja az előbb említett doroszlói Szentkút falképe.

A falképe prozopográfiája szerint, az egyházi képviselő, akit a festmény ábrázol, Szent Zakáriás, jeruzsálemi pátriárka. Születéséről, családjáról, korai életéről keveset, majdnem semmit nem tudunk. 609-ben választották jeruzsálemi pátriárkává, amikor a perzsa hadsereg elfoglalta a keresztény világ legszentebb városát. Több mint 90.000 keresztény hívőt ejtettek fogságba, közöttük Zakáriás pátriárkát is. Majdnem 15 évig raboskodott a börtönben, utána visszajött a felszabadult Jeruzsálembe, és visszalépett a Szent Jakabi pátriárkai trónra. Zakáriás haláláig pátriárka maradt – halálnak időpontja azonban bizonytalan. Valamikor 631 és 633 között hunyt el, nem megbízható források szerint, de talán 632. a legpontosabb adat. Halála után Zakáriást szentté avatták. A keresztény egyház a régi naptár szerint február 21-én, az új naptár szerint március 6-án ünnepli őt. A jeruzsálemi *kanonarió* szerint ezek az ünnepnapok január 31. és október 28.⁴

A másik fontos személy, akit a doroszlói falkép ábrázol: I. Hérakleiosz, bizánci császár. I. Hérakleiosz bizánci császár (született 574-ben, meghalt 641. február 11-én, eredeti neve görögül Ἡράκλειος (Irakliosz), latinosan Heraclius, ebből származik magyar változata is). 610. október 5-én lépett a trónra és 641-ig kormányozta a Kelet-Római Császárságot. Társadalmi, vallási, katonai és politikai válságból vezette ki a bizánci birodalmat. I. Hérakleiosz az egyik legjelentősebb uralkodó volt, a Hérakleiosz dinasztia megalapítója. A középkori bizánci állam megteremtője volt, aki reformjai révén meghosszabbította a császárság történetét. E császár legnagyobb belpolitikai érdeme a thema-rendszer kialakítása volt. A még bizánci kézben levő kis-ázsiai területeken egyes hadseregeknek és katonáknak földet adományozott az életfogytiglani fegyveres szolgálat fejében. A themák a katonáknak művelésre kiadott birtokok voltak, ezek tartották egyben az alakulatokat. Hérakleiosz idején, illetve a thema-rendszer kialakulásának első éveiben, négy thémát alakítottak ki (Opszikon, Anatólikon, Armeniakon és Karabisziani). Számuk később növekedett, mind Anatóliában, mind a Balkánon, mind

likus Lexikon, 3. Kötet, Szerk. Bangha Béla, Budapest, 1933, 55; Radó Polikárp OSB, *Enchiridion liturgicum*. 1-2. köt. Roma, 1961, 1305; Bálint Sándor, *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából*. II. köt. Júl. 1.-Nov. 30. Budapest, 1977, 276.

⁴ Amint már említettük, keveset tudunk a felsorolt eseményekről, ld. még F.C. Conybeare, *Antiochus Strategos, The Capture of Jerusalem by the Persians in 614 AD*. *English Historical Review* 25 (1910), 502-517.

tengeren – különösen a mai görög szigeteken. A külpolitika terén, a perzsa háborún kívül (ennek fokozott figyelmet szentelünk), a legfontosabb és legkomolyabb harcok az avarok ellen folytak. 602 óta a szlávok nagy számban özönlöttek el a Balkánt, a szárazföldön Athénig, a tengeren pedig Krétaig nyomulván. Velük ellentétben, a Dunától északra megtelepedett avarok tartós hódítás helyett folyamatos rablóportyákkal gyengítették Nyugat felől a Római Birodalmat. Az avar kagánnal (kán) kegyetlen és véres harcok folytak I. Hérakleiosz egész uralkodása alatt. Abban az időben, pontosabban 626-ban, az avarok szlávokkal, gepidákkal és más nekik alárendelt népekkel, valamint perzsa tengeri segítséggel ostrom alá vették Konstantinápolyt, de sikertelenül. A legnagyobb külpolitikai kihívás kétségtelenül a perzsa háború volt. A dolgozat témája kapcsán ez a háború az egyik legjelentősebb esemény.⁵

Az előzmények a következők voltak: I. Hérakleiosz uralkodása elején kezdődött az ún. *Utolsó ókori háború*, Bizánc és a perzsák között. Persze a VII. század már nem az ókor, hanem a kora középkor – a szigorú történelmi kronológia szerint –, de ez nem a háborúra vonatkozik. Több történész véleménye szerint ezekkel a harcokkal fejeződik be egy hosszú ideig tartó ellenségeskedés a görög-római világ és a perzsa birodalom között, amely még az antik görög-perzsa háborúval kezdődött.⁶

II. Huszrau a perzsa szászánida dinasztia uralkodója volt (sáh, ill. király, de császárként is fordítják), akinek serege előzönlötte Bizánc határ menti területeit. Az első harcok már I. Hérakleiosz uralmának idején kitértek (609-610), amikor a szászánida hadvezér, Sáhín megtámadta az egyik bizánci tartományt, Kapadókiát. 613-ig két hatalom is hadakozott

⁵ E nagy bizánci uralkodóról sok elismert történész publikált. Kétségtelenül alapműnek számít a *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 2, Oxford, 1991, 916-917; mostanáig az egyik legjobb életrajzt Kaegi írta meg. Ld. Walter Emil Kaegi, *Heraclius: emperor of Byzantium*, Cambridge, 2003, 22-57, megemlítve eredetét, családját és korai éveit. I. Hérakleioszról szóló rövid életrajzt kipótolva írta is Мишел Каплан, *Византија*, Београд, 2008, 304. Belpolitikájáról és háborúiról a szlávokkal és az avarokkal, ld. még klasszikus tankönyv Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1996, 109-111, 112-115, 119-125; még több adat: Фјодор Успенски, *Историја Византијског царства од 6. до 9. века*, Београд, 2000, 437-457. Valláspolitikájáról és a későbbi harcokról az új iszlám, azaz muzulmán-arab állammal: ld. még Стивен Мичел, *Историја позног Римског царства 284-641*, Београд, 2010, 551-560.

⁶ Korabeli történetírásban található ezt a címet, amit *Utolsó ókori háborúnak* neveznek С. Мичел, id. m., 544; Жан-Клод Шене, Бернар Флизен, *Византија. Историја и цивилизација*, Београд, 2010, 80.

ezért a területért. A legfontosabb szíriai és kapadókiai város, Cezaréa (Keszárija, mai Kayseri, Törökországban) 614-ben még egyszer bizánci kézre került. Ugyanebben az időben még egy nagy kudarcot kellett átélnie a keresztény világnak, ez pedig Jeruzsálem elfoglalása volt. Antiochos Sztratégosz (VII. századi szerzetes) és egy korabeli nagyon jelentős forrás tanúsága szerint húsznapos ostrom után, a perzsák kődobálókkal lerombolták várfalakat és bevonultak a legszentebb városba. A hódítók számos bűncselekményt követtek el, raboltak, gyilkoltak, a nőket megerőszakolták. Sok ember menekült a templomba, de a perzsa hadsereg oda is betört és lemészárolta a keresztény híveket. A Szent Sír templomát felgyújtották, ahogy a többi Szent Ilona által alapított épületet is. Az áldozatok száma több tízezer volt. A város elfoglalásának legfontosabb következménye mégis az volt, hogy a már említett Szent Ilona császárné által megtalált Szent Kereszt Jeruzsálemben lévő maradványait, a perzsa sáh magával vitte Kteszifonban, a nagy perzsa birodalom utolsó székhelyére, azaz a szászánida királyi fővárosba.⁷

A hadiszerencse azonban megváltozott. Kapadokián, Örményországon és Lazikán (Kaukázus része) át a bizánci hadsereg egész Palesztináig vonult. I. Hérakleiosz császár győzelmet aratott a betolakodók felett, és végre visszaszerezte a legszentebb ereklyét. 628-ban II. Huszrau elhagyta kedvenc lakóhelyét, Dasztagerd városát (mai Bagdad közelében fekvő Dasztagar nevű falu vagy puszta), anélkül, hogy ellenállt volna a bizánci hadseregnek. Időközben néhány perzsa tisztviselő kiszabadította a börtönből Kavadhot, és perzsa királlyá koronázták (628. február 23-24 éjjelén). Mindemellett, Kavadh súlyos beteg volt és alig várta, hogy I. Herakleiosznak meg kelljen védenie csecsemő fiát, Ardesirt. A perzsa uralkodó hálája és jóakarata jeléül Kavadh követséggel elküldte a béke zálogául szolgáló Szent Kereszt maradványait.⁸

630-ig a Szent Keresztet a keresztény világ legnagyobb és legjelentősebb ereklyéjeként tisztelték Bizánc egész területén. A császár 628-

⁷ Ж-К. Шене, Б. Флизен, i. m., 82. Legújabb Antiochos Sztratégosz Jeruzsálem foglalásáról szóló monda, Dejan Dželebdžić szerb fordítása. Bizánc-perzsa háborúkról ld. még Г. Острогорски, i. m., 111-112; Ф. Успенски, i. m., 458-459. Korai perzsa hódításokról: Beate Dignas and Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity*, Cambridge, 2007, 117-118.

⁸ Legfontosabb forrás ehhez az eseményekhez az ún. *Örmény történelem*, amelynek szerzője Sebeosz, ld. még *The Armenian history attributed to Sebeos*, sz. Thomson, Robert W.; Howard-Johnston, James & Greenwood, Tim, Liverpool, 1999, 221. Szakmai munkákból: Г. Острогорски, i. m., 115-118; С. Мичел, i. m., 549.

629 telére zsinatot hívott össze Teodosziópoliszban, amelyen kihirdette egységét az örmény egyházzal. Ezután a Szent Kereszt maradványait elvitték Cezaréába. Valamikor 629 júliusában az ereklyét Konstantinápolyba vitték át.⁹

Amikor az ereklye végre hazatért a Szent Földre, Jeruzsálembe, I. Hérakleiosz magához akarta venni, Zakariás jeruzsálemi pátriárka javaslatára ellenére. A császár megkísérelt bejönni az ereklyével a városba, de nem sikerült neki. A források (az ún. *Arany legenda* és a *Húsvéti krónika*) továbbá elmesélik, hogy jeruzsálemi győzedelmes bevonulása-kor egy angyal állította meg Hérakleioszt és felszólította, hogy alázkodjék meg előtte. Az angyal így szólt: „Amikor az Ég Királya át akarta lépni ezt a kaput, nem haladt át királyi pompával, mert itt akarta hagyni az alázat példáját híveinek.”. A császár sírva fakadt, levetette díszzeit, és maga vitte gyalog a relikviát a városba, mezítláb, szegényes ruhában, a saját vállán – a legenda más változata szerint csupán az történt, hogy a paripájáról számarra ült át, természetesen Jézus Krisztus analógiájára. A császár egész úton imádkozott a Szent Kereszthez, amelyet „szentebb, mint minden égitest”-nek nevezett. A keresztet az oltárra helyeztette, illetve – a drámaiabb változatban – a Golgotán állíttatta fel. Ezt az eseményt ünnepelte az egyház a *Szentkereszt felmagasztalása* (*Exaltatio S. Crucis*) néven szeptember 14-én.¹⁰

⁹ W. E. Kaegi, id. m., 206; Régebbi, de használható irodalom: Norman H. Baynes, *The Restoration of the Cross at Jerusalem*, *The English Historical Review* 27 (106), 1912, 288; Holger A. Klein, *Constantine, Helen and the cult of the True Cross in Constantinople*, in: *Byzance et les reliques de Christ*, édité par Jannic Durand et Bernard Flusin, Paris, 2004. 41-45.

¹⁰ A *Legenda Aurea* (latin nyelven: 'arany legenda') több régebbi forrás alapján a 13. század végén Jacopo da Voragine által összeállított legendagyűjtemény. Jelentős művelődéstörténeti szerepet töltött be, nagy hatással volt az európai népek középkori legendakincsére. Benne őrizték meg a Szent Kereszt felmagasztalásáról szóló legendát. Néhány jelentős adat a legendagyűjteményről magyar nyelven megtalálható: *Világirodalmi lexikon VII. (Lanf-Marg)*. Főszerk. Király István. Budapest, 1982. 133. Ami Hérakleiosz császár és a Szent Kereszt maradványaira vonatkozik ebben a legendában ld. még legújabb kritikuss kiadását: Jacobus De Voragine, *The Golden Legend: Readings on the Saints*, translated by William Granger Ryan, with an introduction by Eamon Duffy, Princeton, 2012, 555-556. Legnagyobb sajnálatomra a többkötetű olasz kritikai szöveg pillanatnyilag nem érhető el és még most sem áll a rendelkezésünkre, ld. még is Anatole Frolow, *La Vraie Croix et les expéditions d'Héraclius en Perse*, *Revue des études byzantines*, tome 11, 1953, 88-105. Frolow ez mutatja be a többi érdekes, különböző származású kútfőt, és érdekes szempontot ad ezekre az eseményekre. Másik nagyon fontos forrás: *Chronicon paschale*, azaz a *Húsvéti krónika*, amely

Ettől kezdve ünnepli az egész keresztény világ a Szent Kereszt felmagasztalását. A római katolikus egyház és az ortodox egyházak, valamint különböző keleti egyházak (szíriai, örmény, koptok, melkit, stb.) naptáraiban ma is megtalálhatjuk e történelmi eseményt, mégpedig a legszentebb és legjelentősebb keresztény ünnepek között.

Végül még egy kapcsolat e falkép és *Bizánc utáni bizánci* civilizációval, valamint a korabeli ortodox kultúrával. A Szent Kereszt felmagasztalása c. festményt egy militicsi szerb származású festő festette, az előző század kilencvenes éveiben. A falképen nemcsak a bizánci ill. ortodox vonásokat láthatjuk az eseményekkel kapcsolatban, hanem egy sajátos jellegzetességet, magában a művészi stílusban is.¹¹

E doroszlói Szentkút falképe egy fontos történelmi eseményt ábrázol a bizánci birodalom múltjáról. De a Szent Kereszt jelentősége a keresztény hitben fellelhető még napjainkban is, az egyházszakadás és az ellenségeskedések ellenére. E falkép bizánci vonatkozásai nemcsak a keresztény egységet ábrázolják, hanem a bizánci hatásokat, egészen napjainkig, területileg pedig egész a Délvidékig – több mint öt évszázaddal Bizánc bukása után.

először említi a Szent Kereszt felmagasztalására vonatkozó ünnepet Konstantinápolyban. E VII. századi bizánci krónika egy nagy összeállítás. A Szent Kereszt felmagasztalására vonatkozó rész: *Chronicon Paschale*, ed. L. Dindorff, Bonnae, 1832, 705. Van egy kritikai kiadása, angol fordítással, de csak részleges: *Chronicon Paschale 284–628 AD*, translated by Michael Whitby and Mary Whitby (Liverpool: Liverpool University Press, 1989). A krónikáról ld. még: *Ускриња хроника*, Византијски извори за историју народа Југославије, Београд, 1955, превео Фрањо Баришић, 146-149 részletes régebbi bibliográfiával; Дејан Михаиловић, *Византијски круг. Мали речник ранохришћанске књижевности на грчком, византијске и старе српске књижевности*, Београд, 2009, 205.

¹¹ Az említett adatokat Szentkút múltjáról, a festményről, Verebélyi Árpád úrnak köszönhetjük.